

Klasika

APIE NAUJOSIOS ISTORIJS EPOCHAS: PASKAITOS BAVARIJS KARALIUI MAKSIMILIJONUI

Leopold von Ranke

Istorijos mokslas, galima sakyti, gimsta nepastebimai, ir jį tikrai, kaip tai rafinuotai savo *Istorikoje* (1996) daro Zenonas Norkus, galima užčiuopti kaip profesionalizaciją. Šimtmečiais laisvalaikiu senienomis (dokumentais, tektais, antikvarinėmis retenybėmis, monetomis, senais užrašais ir įrašais, griuvėsiais ir liekanomis) užsiimdavę antikvarai ar eruditai apibrėžtu metu, nuo XIX a. trečio dešimtmečio, buvo pradėti kvieisti į naujo tipo (profesionalų ugdymo) universitetuose kuriamas istorijos katedras, taip viename asmenyje sujungiant akademinį dėstymą, mokslinį rašymą ir... praeities dalykų ir tikrenybių išmanymą. Leopoldas von Ranke (1795–1886), pakviestas tokiam darbui naujame Berlyno universitete (nuo 1824 vedė istorijos seminarą, nuo 1834 – nuolatinis profesorius), gal ir nebuvo pirmasis toks istorijos profesionalas, bet šiandien jis bemaž visuotinai laikomas tėvu moderniojo istorijos mokslo, ilgai tebusio tik viena iš (nefikcinės) literatūros atmainų. Savo pirmajame veikle *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514* (1824) jis ne tik pirmasis sistemingai pajungė istorijos rašymą moksliniam, šaltinių ir istoriografijos skyrimu bei abiejų jų kritika pagrįstam praeities tyrimui, bet ir suformulavo iš esmės nenulaužiamą istoriko profesijos maksimą – „parodyti, kaip buvo iš tikrųjų“. Labai svarbu, kad ši maksima buvo suformuluota ne kaip naujas didelis iššūkis, o kaip pažintinių pretenzijų apribojimas, atsisakant prievolės „teisti praeitį“ (kaip tai darė švietėjai) ar mokyti amžininkus per praeities pavyzdžius ateičiai naudingų dalykų (kaip tai darė įvairaus plauko moralistai).

Kad ir kaip ten būtų su tomis Ranke's pretenzijomis ar jų atsisakymu, Lietuvoje šis tikrasis klasikas daugeliui istorijos profesionalų tepažįstamas iš nuogirdų. Žinomi jo veikalai, bet jie neskaityti, kur jau ten kalbėti apie kokį mokymąsi. O mokyti iš Ranke's net ir šiandien būtų ko, – kad ir to nepalaužiamo objektyvumo, su kuriuo jis tyrė ir aprašė pačius įvairiausius pasaulio istorijos siužetus. Bet ne apie juos čia (tą funkciją šiandien puikiai atlieka vokiška ar angliška vikipedijos), o apie pačias pamokas, kurių viena kaip tik ir pateikiama lietuviško vertimo pavidalu.

Žinoma, pati pamoka, tiksliau, privačių paskaitų Bavarijos karaliui ciklo pradžia ir pabaiga, nėra įprasta. Šiaip, žinoma, paskaitos anuomet buvo normali minties reprezentavimo praktika. Antai profesorius Hegelis tame pat Berlyno universitete ir dar tuo pat metu, kai

ten triūsė Ranke, skaitė istorijos filosofijos (filosofinės pasaulio istorijos) paskaitas (dargi tiesmukai oponuodamas (Ranke's) kritiškajai istorijai kaip bergždžiai ir (savi)apgaulingai), kurias jo mokiniai, jam mirus, išleido kaip knygą, šiandien reprezentuojančią hėgelišką istorijos suvokimą (liet. vert. Arvydo Šliogerio, 1990). Ranke, nuo 1841 m. ėjęs garbingas (kas šiandien nenorėtų?) Prūsijos karalystės istoriografo pareigas, tokių knygų yra prirašęs pats, neišskiriant nė šešiatomės visuotinės istorijos (tiesa, spėtos tik įpusėti). Bet kartą jis pateko į ekstra situaciją, iš kurios turėjo išsisukti, ir reikia pripažinti, tai jam pavyko garbingai.

Situacijos kaltininkas – Vitelsbachų dinastijos Bavarijos karalius Maksimilijonas II, 1831 m., dvidešimtmetis studentas, klausęs Ranke's paskaitų Berlyne. Karaliumi tapęs per patį 1848 m. kovo revoliucijos piką (per intronizaciją didžiavosi galis vadintis „konstituciniu karaliumi“), jis buvo nuoseklus mokslų ir menų mecenatas. Kvietė į savo stiprinamą Miuncheno universitetą ir prof. Ranke, bet šis atsisakė. Užtat sutiko atvykti paviešėti kitų, 1854-ųjų, rudenį į karaliaus vilą Berchtesgadene. Nuostabi Bavarijos Alpių aplinka (savo ruožtu įkvėpusi po šimtmečio kitą, anaip tol ne tokį kilniaširdį valdovą ten įsirengti vasaros rezidenciją „Berghof“), rudeniniai pasijodinėjimai, pokalbiai apie religiją ir politiką (buvo pats Krymo karo įkarštis) sustiprino karaliaus ir istoriko bičiulystę, tai patvirtindamas pirmasis ir paprašė antrojo čia pat vietoje paskaityti privačias paskaitas. Ranke su savimi neturėjo nė vienos knygos, bet sutiko, ir per 19 paskaitų (aštuoniais laikotarpiais, nuo Romos imperijos sukūrimo iki gyvenamosios revoliucijų epochos), trukusių lygiai tris savaites, papasakojo karaliui (Vakarų) Europos istoriją. Karalius neliko pėsčias, po paskaitų užduodavo klausimų, o rūpestingas raštininkas viską pažodžiui fiksavo. Paskaitų rankraštis buvo greitai parengtas, Ranke jį gavo pavasariop Berlyne, bet rankraštis išgulėjo nepaliestas ne tik iki karaliaus (1864), bet ir iki Ranke's mirties; išleido jį 1888 m. Alfredas Dove kaip Ranke's „Pasaulio istorijos“ pomirtinių tomų priedą. „Pasaulio istorijos rapsodija“ pavadintas paskaitas Ranke brangino, laikė savo privačiu užmoju – „dar niekada nesu taip visa širdimi džiaugęsis savąja istorija kaip čia“, rašė laiške žmonai Helenai Clarissai Graves 1854 m. spalio 1 d. Publikuojamų šios privačios Ranke's Europos istorijos paskaitų pradžia ir pabaiga nėra labai istoriška. Įžangoje profesorius (filosofiškai konservatyviai) pastato į vietą savo laikų filosofiją, mėginančią primesti toną kalbėjimui apie istoriją, pabaigoje (politiškai konservatyviai) apmąsto gyvenamojo meto situaciją. Gyvasis istorijos dėstymas lieka viduryje, tarp filosofijos ir politikos, bet gal būtent dėl to yra toks nesenstantis: istorikas, kuris turi ką pasakyti ir apie nepraeinančius, ir apie momentinius dalykus, ir apie grynąjį minties, ir apie grynąjį veiksmo pasaulį, išlikdamas stebėtoju, – ar ne tokiais nori tapti dauguma istorikų ir šiandien? Dėl tokio nesenstantumo ir „amžino“ aktualumo ir pasirinkta lietuviškai istorikų publikai pasiūlyti būtent tokią rankiškosios istorijos sampratos reprezentaciją.

Paskaitos verstos iš jų šimtmečiui skirto memorialinio leidinio (Leopold von Ranke, *Über die Epochen der neueren Geschichte: Vorträge dem Könige Maximilian II von Bayern gehalten*, Stuttgart: W. Kohlhammer, 1954), kai kurie sąvokiniai, dalykiniai, teksto ir galimo hiperteksto momentai vertėjo *Nerijaus Šepečio* pakomentuoti. Abiejų verstų paskaitų pradžiose įdėti anotaciniai fragmentai verčiant praleidžiami.

Pirma paskaita (1854 m. rugsėjo 25 d.)

1. *Kaip derėtų suprasti pažangą istorijoje.* Jei pritarume kai kuriems filosofams, kad visa žmonija nuo apibrėžtos pradinės būklės vystosi link pozityvaus tikslo, tai šitai galėtume įsivaizduoti dviem būdais: arba visuotinai viešpataujanti valia grindžia žmonių giminės raidą nuo vieno taško link kito, arba žmonijai yra būdingas dvasinis polinkis¹, visus dalykus neišvengiamai kreipiantis į tam tikrą tikslą. Man abu šie požiūriai neatrodo nei filosofiskai tvarūs, nei istoriskai įrodomi.

Filosofiskai toks suvokimas laikytinas nepriimtiniu, nes pirmuoju atveju jis tiesiog eliminuoja² žmogaus laisvę, traktuodamas žmones kaip bevalius įrankius, o antruoju atveju – žmonės tiesiog turėtų būti arba Dievas, arba niekas.

Šių požiūrių negalima pagrįsti ir istoriskai. Pirma, didžioji dalis žmonijos dar tebėra pirmapradžėje būklėje, tiesiog pradžios taške. Antra, reikia paklausti: kas yra pažanga? Kur galime įžvelgti žmonijos pažangą? Taip, romėnų ir germanų

tautose³ galime matyti didžiųjų istorinių permainų elementų; čia esama pakopiškai besiskleidžiančios dvasinės galios. Taip, ir visoje istorijoje nevalia pražiūrėti žmogaus dvasios istorinės galios; šis vyksmas⁴ prasidėjo ankstyviausiais laikais ir tęsiasi išlaikydamas tam tikrą stabilumą. Tačiau žmonijoje apskritai esama tik vienos grupės žmonių⁵, kuri dalyvauja šiame bendrame istoriniame vyksme; kitoms grupėms tai neprieinama. Tačiau ir šio bendro istorinio vyksmo apimtų nacijų mes negalime laikyti nuolat progresuojančiomis. Antai atsigręžkime į Aziją: čia matome užgimus kultūrą; šioje pasaulio dalyje išgyventa ne viena kultūrinė epocha. Būtent čia minėtas vyksmas visumos požiūriu buvo veikiau regresyvus, nes seniausioji Azijos kultūros epocha ir buvo labiausiai klestinti. Antroji ir trečioji epochos, kuriose dominavo graikiškas ir romėniškas elementai, nebebuvo tokios reikšmingos, o po barbarų (mongolų) įsiveržimo kultūra Azijoje priėjo visišką liepto galą. Prieš šį faktą galima pamėginti griebtis geografinės pažangos

¹ <...> *ein Zug der geistigen Natur* – nors tokia leksika labiausiai tinka Georgo Hegelio ar ypač Friedricho Schellingo filosofijai nusakyti (tegu ir kiek parodijuojant), galimas daiktas, Ranke čia turi galvoje apskritai tokio mintijimo tradiciją. Ją mes galime vesti nuo Immanuelio Kanto traktato „Pasaulio istorijos idėja visuotinės pilietijos požiūriu“ (liet. vert. Gedimino Žuko, in: idem, *Politiniai traktatai*, Aidai, 1996) teiginį apie žmogaus prigimtyje glūdinčius natūralius pradus, kurie skleidžiasi tik per žmonių giminės istoriją. Rankei pirmiausia kliūva tokiam žvilgsniui į žmonijos istoriją būdingas determinizmas.

² *aufhebt* – akivaizdžiai nurodoma (ir ironiškai reviduojama) Hegelio žymioji dialektinė *Aufhebung* samprata, kai sintetinant įveikiami prieštaravimai, pozityviems dalykams išliekant ir besitęsiant, o negatyviems atkrįtant. Kitame etuide tam Ranke skiria atskirą dėmesį.

³ *in der roemischen und germanischen Nationen* – taip (Vakarų) Europą linkęs įvardyti Ranke per visą ilgą savo istorijos rašymo praktiką, pradėdamas nuo pirmo veikalo, dažniausiai laikomo mokslinės istoriografijos pirmtaku: *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514* (1824).

⁴ Čia: *Bewegung*; iš teksto nematyti, kad dažniau vartojama *Entwick[e]lung* sąvoka būtų vartojama intencionalesnės raidos (vystymosi, plėtotės) prasme; abi pagrindinės, kaip šiandien sakytume, *procesą* reiškiančios sąvokos Ranke's vartojamos labiau neutralia, istorinių pokyčių prasme, tariant, kad tikrai ne viskas ir ne visada kinta; veikiau istorinė kaita esanti retesnis dalykas žmonių pasaulyje.

⁵ *ein System von Bevölkerungen* – „viena gyventojų [dviguba dgs.] sistema“: Google teduoda vienintelį šios formuluotės pavartojimą. Turint galvoje, kad senieji grožiniai ir humanitariniai vokiečių kalba sukurti tekstai beveik visuotinai prieinami elektroniniu pavidalu, tai gana stebina.

hipotezės⁶; bet ją aš iš karto turiu demaskuoti kaip bergždžią, – tarytum su Petru Didžiuoju tartume, kad kultūra apsukanti ratą aplink pasaulį: iš Rytų atėjusi ji ten ir sugrižtanti.

Antra, čia reikia vengti ir kito klaidingo požiūrio, kad pažangi amžių raida tuo pat metu gali apimti visas žmogiškojo egzistavimo ir gebėjimų sritis. Istorija mums rodo (apsiribojant vienu pavyzdžiu): naujaisiais amžiais dailė labiausiai suklestėjo XV a. ir XVI a. pirmoje pusėje, o XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pirmais trimis ketvirčiais patyrė didžiausią nuosmukį⁷. Tokia pat situacija ir su poezija: tik tam tikrais momentais ji ryškiai sutviska scenoje, ir tikrai nėra taip, kad, bėgant šimtmečiams, vis aukščiau kyla jos potenciala.

Taigi, kai atmetame geografinės raidos dėsni, – nes turime pripažinti, kad istorija mus moko, jog tautos gali ir žlugti, o prasidėję procesai nuolat neapima visko, – tai galime geriau suvokti, kame esama nuolatinės kaitos. Jos esmė – žmonių užvaldančios didžiosios tendencijos kartais išskyla vienos priešais kitas, o kartais rikuoja į pagrečiui. Bet joje visuomet esama konkrečios dalinės krypties, kuri dominuoja ir verčia likusias atsitraukti. Pavyzdžiui,

⁶ Ne vienas švietėjiškos dvasios istorijos filosofas, bet ypač – Hegelis mėgo rodyti pasaulio istorijos pažangą kaip vykstančią iš Rytų į Vakarų, nuo Kinijos link Amerikos (žr. Georgas Hegelis, *Istorijos filosofija*, iš vokiečių kalbos vertė Arvydas Šliogeris, Vilnius: Mintis, 1990, p. 130–136). Ranke'ei ypač rūpėjo iš jaunų karaliaus galvos išmušti hegeliškos pasaulio sampratų pagrindus, plg. tolesnį pokalbį.

⁷ Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto (kultūros) istorikams gali stipriai nepatikti toks antibarokinis istoriko nusistatymas, bet, galimas daktas, Ranke'ei čia rūpi gyvybingumo, laisvės, kūrybiškumo bruožai, kurie vėlyvojo baroko ir rokoko dailėje gal ir nebuvo sukrečiantys.

XVI a. antroje pusėje religinis elementas tapo toks ryškus, kad literatūra atsidūrė antrame plane. O štai XVIII a. visuotinis naudos siekis užkariavo tokias teritorijas, kad turėjo atsitraukti menai ir jiems giminingos veiklos.

Taigi kiekvienoje žmonijos epochoje pasireiškia konkreti didžioji tendencija, ir pažangą čia sudaro kiekvienu žmogaus dvasios laikotarpiu pasireiškiantis vyksmas, kai (ir per kurį) išryškėja tai viena, tai kita tendencija.

Prieštaraujant čia pateiktam požiūriui galima būtų tarti, kad pažanga iš tiesų reiškia tai, kad kiekvienoje epochoje vis labiau atsiskleidžia žmonijos galimybės, taigi kiekviena vėlesnė karta visiškai pranoksta ankstesniąją taip, kad paskutinė galiausiai lieka privilegijuotoji, o ankstesnės tik laiko ant savo pečių vėlesniausias⁸, – tokiu atveju turėtume dieviškąjį neteisingumą. Tokia įtarpinta karta savaime ir sau pačiai neturėtų jokios reikšmės, ji būtų reikšminga tik kaip pakopa pasilypėti vėlesnei kartai ir neturėtų tiesioginio santykio su dievybe. Tačiau aš tvirtinu: kiekviena epocha yra vienodai arti Dievo, ir jos vertę sudaro anaipol ne tai, kas iš jos kyla, o jos pačios egzistencija, ji pati⁹. Todėl istorijos (kon-

⁸ Panašu, kad čia Ranke vėl krikščioniškai apologetine dvasia polemizuoja su kantiškąja visuotinės istorijos vizija, kuri kiek trikdė ir patį filosofą: „Tačiau vis lieka keistas įspūdis: tarsi ankstesnės kartos plūša tik vardan vėlesniųjų, <...> ir kad tik vėliausios kartos patirs laimę gyventi statinyje, kurį rentė ilga grandinė pirmųjų ir kuriems patiems nebus lemta dalyvauti jų parengtoje laimėje“ (Kantas, *op. cit.*). Toliau, pripažindamas tam tikrą auklėjimo per laiką idėjos vertę, Ranke kiek sušvelnina Kanto kritiką.

⁹ Čia ir kitur atsisakydamas vertę traktuoti kaip pasekmes, prasmę – kaip tikslą, apskritai nepripažindamas *noumenų* ir *fenomenų* gnoseologinės perskyros,

krečiai – individualaus gyvenimo istorijoje) kontempliacija (*Betrachtung*) įgauna ypatingo patrauklumo, kiekvieną epochą regint kaip sau pakankamą ir jai pasirodant kaip vertai [pripažinimo].

Todėl pirmiausia istorikas turi sutelkti dėmesį į tai, kaip žmonės konkrečiu laikotarpiu mąstė ir gyveno. Tuomet jis (nepaisant tam tikrų nekintamų, amžinų pagrindinių idėjų, kaip antai moralinių) ir aptiks, kad kiekviena epocha pasižymi ypatinga tendencija ir turi savo idealą. Tačiau net jei kiekviena epocha ir yra sau pakankama ir savaime vertinga, tai vis tiek nedera pražiūrėti to, kas iš jos kyla. Tad, antra, istorikas turi suvokti ir skirtumą tarp pasikrų epochų, idant galėtų išvelgti jų sekos vidinę būtinybę. Tam tikra pažanga čia bus visuomet, bet man nesinorėtų teigti, kad ji vyksta tiesia linija, veikiau ji kaip srovė, savitu būdu vis prasimušanti kelią. Kaip aš galvoju, dievybė – jei galiu sau leisti tokią pastabą – vienu ypu (juk tai, kas atsiveria priešais ją, nėra laikas) regi visą istorinę žmoniją ir visur randa lygią vertę. Šia prasme žmonių giminės auklėjimo [laike] idėja šiek tiek yra teisinga, bet prieš Dievą visos žmonių kartos yra lygiateisės, tad ir istorikas šį dalyką turi taip suprasti.

Kiek mes galime aprėpti istoriją, būtinai pažanga, ryžtingas kopimas aukštyne aptinkamas materialių interesų srityje, kurioje be didžiulių sukrėtimų vargiai gali įvykti regresas. Tačiau moraliniu aspektu pažangos tikrai neaptiksime. Žinoma, moralinės idėjos gali skliti ekstensyviai,

laužydamas moderniosios filosofijos kalbėseną. Ranke priartėja prie ikimodernaus vaizdinio, kad atskiro įvykio vertė ir prasmė glūdi jame pačiame, o ne tame, kas eina po jo.

taigi ir dvasine prasme galima tvirtinti, kad antai didžiaisais menos ar literatūros kūriniais šiandien gali mėgautis daugiau žmonių nei anksčiau, bet būtų juokinga baustis būti didesniu epiku nei Homeras ar didesniu tragiku nei Sofoklis.

2. *Ką manyti apie vadinamąsias viešpataujančias idėjas istorijoje.* Filosofai, konkrečiai iš Hegelio mokyklos, apie tai yra iškėlę tam tikrų idėjų, kad žmonijos istorija esanti loginis procesas, suaustas iš tezės, antitezės, sintezės, pozityvumo ir negatyvumo. Tačiau scholastika prazudo gyvybę, tad taip pat ir ši istorijos samprata – savaime pagal įvairias logikos kategorijas besivystančios dvasios procesas – remiasi tuo, ką mes jau atmetėme. Laikantis šio požiūrio, tik idėjos gyvuotų savarankiškai, o visi žmonės tebutų tik šešėliai arba schemas, kurias pripildo idėjos. Mokymas, kad pasaulinė Dvasia apgaulės būdu išskleidžia dalykus ir pasinaudoja žmonių aistromis savo tikslams pasiekti, pagrįstas visiškai nederamu Dievo ir žmonijos santykiu, – jį plėtojant tegalima prieiti panteizmą. Žmonija tuomet būtų tampantis Dievas, kuris save gimdo per iš savo prigimties kylantį dvasinį procesą.

Aš viešpataujančias idėjas tegaliu suprasti tik kaip kiekvieno šimtmečio didžiąsias tendencijas. Šias tendencijas tegalima aprašyti, jų nevalia aprėpti paskutinės instancijos statusą turinčia sąvoka, antraip vėl grįžtume prie to, ką jau atmetėme.

Taigi istorikas turi išsklaidyti šimtmečių didžiąsias tendencijas ir tuomet jau imti plėtoti didžiąją žmonijos istoriją, kuri veikiau yra šių skirtingų tendencijų kompleksas. Dieviškosios idėjos požiūriu aš galiu šiuos dalykus suprasti tik kaip žmo-

nijoje glūdinčią begalinę raidos galimybių įvairovę, kuri vis kitaip pasirodo priešais mus, būtent pagal dėsnius, kurie mums yra nežinomi, paslaptingesni ir didesni, nei galime pagalvoti¹⁰.

Pokalbis

[Karalius Maksimilijonas:] *Ką tik kalbėjote apie moralinę pažangą, ar drauge turėjote galvoje ir vidinę individo pažangą?*

[Ranke:] Ne, tik žmonių giminės pažangą. O individas turi nuolat stengtis pasiekti aukštesnę moralinę pakopą.

Bet juk žmonija sudaryta iš individų, taigi galima klausti: jei individas kyla link aukštesnės moralinės pakopos, tai ar ši pažanga neapima ir visos žmonijos?

Individas miršta, jo egzistencija, kitaip nei žmonijos, yra baigtinė. Materialiuose dalykuose aš pripažįstu pažangą, nes čia viena kyla iš kito, bet ne moraliniuose. Aš manau, kad bet kurios kartos moralės aukštumas lygus kitos kartos, ir čia

nesama aukštesnių potencijų; antai mes negalime savo morale pranokti antikinio pasaulio. Dvasios srityje dažnai nutinka netgi taip, kad intensyvumo ir ekstensyvumo santykis yra atvirkščiai proporcingas; pakaks palyginti šiandienę mūsų literatūrą su klasikine.

Bet nejaugi negalima tarti, kad Apvaizda, nepažeisdama individo laisvo apsisprendimo, į žmoniją kaip tokią yra įdiegusi tikslą, link kurio ją, tegu ir ne prievarta, ir veda?

Tai yra kosmopolitinė hipotezė, istoriškai jos įrodyti neįmanoma. Žinoma, mes čia turime Šventojo Rašto išstarmę, kad *bus viena kaimenė ir vienas ganytojas* [Jn 10, 16], bet iki šiol tai dar nėra atsiskleidę kaip dominuojanti pasaulio istorijos kryptis. Tai galima pailiustruoti Azijos istorija, kuri po didžio klestėjimo laikotarpių vėl atkrito į barbarybę.

Bet argi nėra taip, kad šiandien didesnis skaičius individų stiebiasi link moralinio augimo nei anksčiau?

Galiu tai pripažinti, bet ne iš principo; mat istorija mus moko, kad kai kurios tautos yra visiškai kultūriškai neįgalios, o kai kurios ankstesnės epochos yra moralesnės už vėlesnes. Pavyzdžiui, Prancūzija XVII a. viduryje buvo daug moralesnė ir labiau išsilavinusi nei XVIII a. pabaigoje. Kaip minėta, galima išvelgti ryškesnę moralinių idėjų ekspansiją, bet tik apibrėžtuose sluoksniuose. Bendrai istoriškai žiūrint, man regisi, tikėtina, kad žmonijos idėja, kuri istoriškai pasireiškia tik didžiosiose nacijose, pamažu gali apimti visą žmoniją, ir tai jau būtų vidinė moralinė pažanga. Istoriografija (*Historie*) šiam požiūriui neprieštarauja, bet jo ir neparemia. Ypač mes turime sergėtis šį požiūrį paversti istorijos

¹⁰ Veikiausiai aliuzija į Anzelmui Kenterberiečiui priskiriamą Dievo buvimo argumentą, „už kurį didesnio negalima pamąstyti“ (plačiau žr.: Saulius Drazdauskas, „Įvadas“, in: Anzelmas Kenterberietis, *Prosligionas*, iš lotynų kalbos vertė Vaidilė Stalioraitytė, Vilnius: Aidai, p. 7–30). Ranke, ir kritikuodamas Hegelį, ir dėstydamas savo sampratą, remiasi protestantiškai apologetinėmis (*sola fides*) intencijomis, o štai pats Hegelis (dar tuo metu, kai abu jie buvo Berlyno universiteto profesoriai (1825–1831), pretendavę į tikrąjį (filosofinį ar kritinį) istorijos perteikimą), kaip autentiškai krikščionišką, irgi apologetinę, dėstė priešingą poziciją. Užsibrėžęs protu atskleisti visuotinėje istorijoje glūdinį Apvaizdos planą jis akcentavo, kad nūnai įprasta, priešingai Rašto mokymui, neigti Dievo pažinimo galimybę, bet juk „Krikščionių religijoje Dievas apsireiškė, <...> todėl jis jau nebėra paslaptinas, užsivėręs; kartu su ta galimybe pažinti Dievą mums užkraunama ir pareiga tai padaryti. Dievas nori, kad jo vaikai būtų ne bejausmiai ir tuščia-galviai žmonės, o tokie, kurie, būdami skurdžios dvasios, būtų turtingi jį pažinę“ (Hegelis, *op. cit.*, p. 40).

(*Geschichte*) principu¹¹. Mūsų uždavinys yra tiesiog laikytis objekto.

Antra paskaita (1854 m. rugsėjo 26 d.)

Pažangos sąvokos, kuria mes daugiausia užsiėmėme įžanginiuose svarstymuose, nevalia taikyti įvairiems dalykams. Pirmiausia ji apskritai netinka nusakyti amžių sąryšiams, t. y. negalima tarti, kad vienas amžius yra pajungtas kitam. Netinkama ši sąvoka ir meno, poezijos, mokslo ir politikos genijaus kūriniams, mat visi jie irgi turi tiesioginį ryšį su dieviškumu. Nors visi jie rymo laike, tikrasis produktyvumas nepriklauso nei nuo to, kas eina priešais, nei nuo to, kas iš paskos. Šitaip, pavyzdžiui, istoriografiją kūręs Tukidasas savuoju būdu liko nepranokstamas.

Taip pat menkai pažangos ieškotina individualioje moralinėje ar religinėje egzistencijoje, nes čia irgi esama tiesioginio ryšio su dievybe. Galima pripažinti nebent tai, kad ankstesnieji moralumo suvokimai buvo netobuli, bet kai sulig krikščionybė iškilo tikroji moralė ir religija, čia nebegalima vykti jokia pažanga. Teisinga ir tai, kad, pavyzdžiui, tarp graikų buvo įsigalėję tam tikri nacionaliniai vaizdiniai, kaip antai apie keršto leistinumą, nuo to krikščionybė apvalė; tačiau tai, kas jai esmiška, nebuvo parengta ankstesnių, netobulų [moralinių]

¹¹ Sąmoninga *Historie* ir *Geschichte* skirtis, grindžiama pamatiškesne *historisch* kaip rekonstruojančio žmogiškųjų dalykų pažinimo būdo (ir to rezultato) ir *geschichtlich* kaip žmogiško (apsisprendimo) tikrovės opozicija, savo ruožtu besiremianti biblinės *chronos* ir *kairos* perskyra, yra labiau XX a. pradžios protestantų teologijos laimikis, kiek vėliau perimtas istorijos teoretikų. Skirties pradininku laikomas Kierkegaard'as su savo *Filosofijos trupiniai* (1844, liet. 2000). Ranke šiuo atveju turbūt labiau pusiau sąmoningai skiria subjektyvų pažinimą nuo objektyvios (duotos, bet ne vien pažinimui) tikrovės.

struktūrų, nes krikščionybė buvo akimirksniu įvykęs dieviškas apsirėiškimas; ir apskritai didiesiems genijaus kūriniams būdingas tiesioginis nušvitimas. Po Platono nebegali būti kito Platono, ir nors aš tikrai nenuvertinu Schellingo nuopelnų filosofijai, vis dėlto netikiu, kad jis būtų pralenkęs Platoną, kurio kalba ir dikcija, apskritai meninė raiška buvo neprilygstama. Žinoma, kalbant apie turinį negalima paneigti, kad Schellingas pasitelkė daugiau medžiagos, perimtos iš pirmtakų.

Užtat pažangą galima matyti visame, kas susiję su gamtos pažinimu ar užvaldymu. Pirmasis Antikoje (*bei Alten*) buvo vaikystės stadijoje, o ir antruoju jie su mumis niekaip negali lygintis. Tai taip pat susiję su tuo, ką mes pavadiname ekspansija. <...>¹² Taigi mokant tikslųjų mokslų ir juos taikant, taip pat skleidžiant žmonijos ir kultūros idėjas atskiroms tautoms ir individams pažanga yra besąlygiškesnė.

Galima klausti, ar iš tiesų yra įvykusi pažanga paskiruose dvasios moksluose, pavyzdžiui, filosofijoje ar politikoje. Aš turiu prisipažinti, kad man visai pakanka antikinės filosofijos, kaip ją išplėtojo Platonas ir Aristotelis. Formaliai ir nebuvo išeita iš tų ribų, o dabar ir turinio prasme kai kurie naujieji filosofai grįžta prie Aristotelio. Tas pat galioja ir politikai: bendrieji jos principai išties patikimai atskleisti jau Antikoje, kad ir kiek vėlesniais laikais būtų prikaupta patyrimų ir politinių užmojų. Žinoma, politika, kurioje dabar sukamės, yra apribota konkrečių istorinių sąlygų. Klausimai apie konstitucinę ar luominę monarchiją, mūsų supratimu, yra visiškai teisėti,

¹² Praleidžiama bemaž pažodžiui pirmą paskaitą atkartojanti mintis apie moralinių idėjų pažangą.

tik jie iš esmės priklauso nuo dabartinės būklės; juk niekas nesiims tvirtinti, kad monarchijos idėja būtinai apima ir luomus. Taigi naujieji laikai prieš Antiką turi tik tą pranašumą, kad jie disponuoja didesne politikos srities patyrimų sankaupa. Tad ir klausimo apie tautos ar kunigaikščių suverenitetą negali išspręsti mokslas, tai išspręst istoriniu partinio susisluoksniavimo būdu.

Ką pasakiau apie politiką, tas galioja ir istoriografijai. Kaip minėta, niekas negali pretenduoti būti geresniu istoriku už Tukididą, tačiau mano paties pretenzija yra kiek kitaip rašyti istoriją, nei tai daryta Antikoje. Mat mūsų istorijos srovė sraunesnė nei jų, ir mes mėginame įtraukti į istoriją kitas jėgas, kurios apima visą tautų gyvenimą, vienu žodžiu, nes mes istoriją mėginame suprasti kaip visumą. <...>

Devyniolikta paskaita (1854 m. spalio 13 vakaras)¹³

8. 5. *Revoliucijų amžius: Konstitucinis laikotarpis.* [Visą pasaulį apėmusios kovos ir Napoleono nuvertimo pasekmė buvo ta, kad Europos valstybės pasiekė tokius susitarimus, kurie iš esmės išliko iki šiol. Visa šiandienė Europos struktūra remiasi 1814–1815 sudarytomis sutartimis.] Iki šiol visiškai į išorės reikalus nusisukęs dėmesys dabar atsigręžė į vidaus problemas. Nebuvo šalies, kurią aplenktų abiejų valdžios principų – monarchijos ir tautos suverenumo – konfliktas.

¹³ Paskaitos būta labai ilgos, Ranke'ei joje teko aprėpti ir visas vokiškų valstybių peripetijas XVIII a., ir absoliutinės monarchijos bei filosofų įtakos, ir jėzuitų ordino uždarymo, ir JAV bei Prancūzijos revoliucijų, ir Napoleono laikus. Šiuos [užbaigiančią pastraipą] pridėjau prie paskaitas užbaigiančio „dabartinių“, konstitucinių laikų etiuo.

Pietų Europoje – Ispanijoje, Romos ir kai kuriose kitose italų valstybėse – buvo pamėginta atkurti *pure* karalystes. Bet kitose šalyse nesilaikyta šio požiūrio ir norėta atkurti tikrą konstitucinę tvarką, kuri Napoleono laikais, jei kur ir išlikusi, buvo tapusi grynai formali. Norėta *sujungti* abu šiuos, nacionalinio suvereniteto ir monarchijos, paveldimumo iš viršaus ir savivaldos iš apačios principus, tai tapo raktiniu žodžiu Europoje. Netgi visų rusų patvaldys imperatorius Aleksandras tikėjosi galėsiąs valdyti Lenkiją pasitelkdamas konstituciją; ir Burbonai išleido konstituciją, netgi visai neblogą. Taip pat ir Vokietijoje (kuri, atsižvelgiant į realią situaciją, buvo suvienyta ne kaip imperija, o kaip valstybių sąjunga) buvo įdiegti konstituciniai principai, išskyrus Prūsiją, kur išliko provincijų luomų susirinkimai, ir Austriją, kur irgi būta provincijų luomų susirinkimų, bet apskritai konstitucinės idėjos taip ir liko neprasismelkusios. Taip iki tol didžiosiose pasaulinėse arenose liepsnojusi kova persikėlė į valstybių vidų, ir įsigalėjo pažangos ženklų laikytoji konstitucinė tendencija (sąlygomis, kai po ilgų karo padėties metų buvo sustiprėjęs monarchijos principas).

Ir tuomet ištiko 1830 m. įvykiai. Senosios Burbonų konstitucijos nebepakako tvarkai išsaugoti. Ėmėsi pirmųjų veiksmų, nukreiptų prieš konstituciją ir jos garantuotą spaudos laisvę, Burbonai įplieskė liaudies nuotaikas, paskutiniaisiais metais rusėnusias vis plačiau, juolab kad nebuvo užmiršta, jog jie valdžią atgavo svetimų nacių dėka. Senoji Chartija, senoji dinastija buvo nuversta, į sostą žengė Orleaniečiai. Bet ir šios naujosios sistemos prancūzams nepakako. Niekaip nesiliovė ginčai pagrindinio įstatymo klausimais, o aistringas

konstitucinių principų palaikymas turėjo atoveiksmį ir Anglijai, kur paskatino įvykdyti liberalią parlamento reformą. Kaip šių pokyčių pasekmė buvo įkurta nauja Belgijos karalystė, ir visą Europą apėmė neramumai. Buvo prieita prie to, kad net ir Prūsijoje buvo nuspręsta pasukti iš ligotolinio tiesioginio valdymo ir provincijų luomų susirinkimų kelio ir pamėginti atkurti luominę santvarką. Tačiau tai neatvedė prie norimo tikslo, ir galiausiai 1847 m. buvo sušauktas jungtinis Landtagas, kuris ryžtingai pasuko liberaliąja kryptimi. Tai turėjo didžiulę įtaką ne tik Vokietijai, bet ir likusiai Europai.

Sulig kiekviena akimirka vis stipriau skleidėsi perversmo idėja, o vyriausybės neįstengė joms pasipriešinti su reikiama jėga, ir galiausiai iš pačių pamatų kilo 1848 m. revoliucija, kurios metu ir buvo išvartytas *quasi* teisėtas karalius, ir formaliai paskelbta respublika, tegu ir ne kaip bauginanti jėga, o kaip tautos suvereniteto manifestacija. Tai turėjo milžinišką poveikį Vokietijai, ir netgi didžiosios valstybės, Prūsija ir Austrija, neteko pagrindo po kojomis, išryškėjus polinkiui suabejoti visais autoritetais ir viešąją valdžią grįsti vien nacionaliniu suverenitetu. Tačiau, susidūrusios su įgyvendinimo kliūtimis ir kariniu principu, perversmo tendencijos galiausiai sulaukė neįveikiamo pasipriešinimo. Galiausiai viskam sugrįžus į senas vėžes, Prancūzijoje iškilo valdovas, tautos suverenumą susiejęs su aukščiausiaja valdžia. Šitaip Liudvikas Napoleonas buvo ir susijęs su likusiais Europos valdovais kaip monarchas, ir netgi absoliutus, bet iš principo jis buvo ir jų priešingybė, nes imperatoriumi buvo išrinktas ir taip reprezentavo naujausiųjų laikų principą.

Įvykių raida, trumpai reziumuojant, atvedė prie tokio vaizdo: 1) respublika Šiaurės Amerikoje; 2) modifikuota ir liberalių idėjų persmelkta luominė santvarka Anglijoje; 3) monarchiškai transformuotas amerikietiško tipo nacijos suverenumas Prancūzijoje; 4) senoji, prigimtinė teise pagrįsta kunigaikščių valdžia Vokietijoje; 5) šiems galingiems veiksniams nepalaujamai grasant atsilaukanti grynai slaviška autokratija Rusijoje.

Savaime suprantama, kad visiems šiems principams vienas kitą veikiant ir susilaukiant atoveiksmio, pasaulyje išsiplėtė neregėta suirutė. Dabartinė situacija pasaulyje dar labiau sąlygojama aplinkybės, kad visi šie klausimai iškeliami į užsienio politikos sritį: Prancūzijos imperatorius, regis, nėra linkęs pripažinti senųjų sienų; niekas nežino, kur gali nuvesti dabar kilęs [Krymo] karas tarp Vakarų valstybių ir Rusijos. Konflikto šalys dar nėra užėmusios sau tinkamiausių pozicijų, todėl galima laukti pavojingų vidaus ir išorės kovų. Liberalesnės jėgos susitelkė Rusijos pusėje, konservatyvesnės – išskyrus Austriją – Rusijos. Šios kabineto neapdairumas paleido iš rankų talismaną, laikiusį ramybėje sustingdytus demonus, ir visi šie smurtingi užmojai, kurie paskutiniu metu buvo užkardyti, vėl stojasi vieni priešais kitus.

Bet tai dar ne paskutinis šiandienės istorijos žodis. Kadangi viskas laikosi ant giliai įkastų Europos istorijos pamatų, tai atsigręžimas į praeities patirtis kartu sužadina ir viltį, kad didžiausios suirutės ir pavojai, kurių metu tenka gyventi, ką jau ten kalbėti apie valdymą, sužadins ir didžiulę energiją bei išskirtinį apdairumą, ir vėl susiklostys protinga būklė, juolab kad mate-

rialioji raida yra įgavusi didžiausią plėtros pagreitį.

Ir čia aš noriu baigti žodžiais, kuriais Machiavelli pradėjo savo *Valdovą*: „<...> ko aš per ilgą laiką išmokau, tai perteikiu Tau keletu trumpų sakinių.“¹⁴ Tačiau mano tikslas buvo priešingas. Machiavelli ragino kunigaikštį mesti šalin visus skrupulus, o mano tikslas yra, Jūsų Didenybe, sustiprinti Jus Jūsų dorybėse.

Baigiamasis pokalbis

Taip kaipgi įvardyti mūsų amžiaus viešpataujančias tendencijas?

Aš sakyčiau taip: abiejų principų, monarchijos ir tautos suvereniteto, konfliktas, su kuriuo susiję visi kiti prieštaravimai; taip pat begalinė¹⁵ materialinių jėgų sklaida ir daugiapusis gamtos mokslų vystymasis. O šalia valstybę apimančių nesutarimų vis dar iškyla ir dvasinės tendencijos.

Žmogaus dvasia yra apimta galingo vystymosi, tarytum skatinamo vykstančios priešybių kovos. Savo meto dvasinės ir pasaulietinės valdžių kova stipriai prisidėjo prie Europos krikščionybės raidos, – tai galioja ir kalbant apie dabartinę monarchijos ir tautos suvereniteto kovą. Kokią milžinišką jėgą pademonstravo revoliuci-

nis padaras Prancūzijoje, idant pajungtu sau Europą, ir kokių neįtikėtinų pastangų prireikė šiai, idant supančiotų Prancūziją! Apie visus šiuos dalykus ankstesniais laikais neturėta jokio supratimo. Tiesiog nėra su kuo palyginti to, kaip Vakarų krikščionybės dvasia, konkrečiai – germaniškos idėjos persmelkia likusius šio pasaulio elementus.

Antai nėra dar buvę tokios galybės, kočia iškilo Anglijoje ir kurią dar padvigubino giminingos angliškos ir amerikietiškos idėjos. Savąja prekyba anglai užkariavo visą pasaulį, jie atvėrė Europai Indiją, Kiniją, kurios ir persiėmė europietiška dvasia. Ir tai ženklina konstitucinio ir respublikoniško principų pranašumą, nes tokių valdymo formų šalys daugiausia davė (*ausrichten*) pasauliui. Jos visuomet žengia priekyje, jos dabar suteikia pagalbą Turkijai, bet jų tikslas yra ją pajungti ir padaryti priklausomą, ir tai vainikuosis sėkme.

Romaniškai germaniška dvasia yra išplitusi neįtikėtinai plačiai, juolab kad dabar ji nėra saistoma bažnytinės formos. Peraugusi ją ši dvasia laisvai ir nepriklausomai plinta kaip kultūra po visą pasaulį. Mūsų amžiui būdingas intensyvus plačiosios publikos dalyvavimas kultūriniame gyvenime, stulbinama žinių ekspansija, aktyvus dalyvavimas viešuosiuose reikaluose. Vertinant šį metų nederėtų suklysti. Gyventi tokiu metu yra laimė, tačiau sunku būna kiekvienam, kuris atsiduria tarp abiejų šių priešingų tendencijų, verčiančių nuolat įsitempti, spaudžiančių mus kiekvieną akimirka. Sunku yra judėti šiame visą pasaulį apraizgiusiame begalinės gyvenimo įvairovės tinkle. Nėra tokio valdininko, mokytojo ar kurio kito viešosios profesijos atstovo iki pat apatinio laiptelio,

¹⁴ Lietuviškame šios veikalo vietos vertime skaitome: žinodamas, jog negaliu Jums pasiūlyti geresnės dovanos nei galimybę per trumpą laiką perprasti tai, ką aš pats sužinojau ir išmokau per daugelį metų (Nikolas Makiavelis, *Rinktintai raštai*, iš italų kalbos vertė Petras Račius, Vilnius: Mintis, 1992, p. 86–88).

¹⁵ Ši Ranke's prakalba, tarytum su garu išleista atsipalaidavus po racionalaus, rimto, objektyvaus, subalansuoto paskaitų ciklo, tiesiog persmelkta emocijų. Apibendrintame atsakyme netrūksta dramatiškumo, patetikos, pasikartojimų, dešimt kartų pavartotas superlatyvas (*ungeheuer, unendlich, unermesslich*), tą patį ženklina ir nuolatinis unikalumo pabrėžimas. Tai jau ne istoriko, o susijaudinusio amžininko prakalba, kurią paskui mėginama sugrąžinti į istorinės išminties vagą.

kuris nebūtų atsidūręs konkrečiame santykiu su abiem principais.

Vis dėlto kai kas šioje laiko dvasioje kečia didelį nerimą: kas remiasi prielaida, kad pasaulio istorijos tendencija yra tikrai ta, kad virš visko įsiviešpatauja nacijos suverenitetas, tas tiesiog nežino, kur skambina varpai. Nes su šiais siekais susiję tiek daug destruktivumo, kad jų pergalės atveju kultūrai ir krikščionybei iškiltų grėsmė. Būtent dėl to monarchija įgyja papildomą atspirtį pasaulyje, nes jos reikia numaldyti griaušančioms populiarųjų principų bangoms, vis atplūstančioms nuo didžiulio potvynio. Šis dvasių veikimas ir atoveiksmis įkūnija ir visa apimančią kaitą, ir gyvenimo didybę.

Ar nacijų formavimasis irgi yra mūsų laikų bruožas?

Bet kuriuo atveju tautos suverenitetas ženklina tokią tendenciją. Pavyzdžiui, Prancūzija kaip nacija pakilo prieš svetimųjų valdžią kaip Rusija ar Vokietija prieš prancūzus. Taigi visų šių nacijų reikšmė padidėjo. Tačiau kitas klausimas yra nacijų susibūrimas į valstybes, tai yra viena populiariausių mūsų laikų idėjų. Taip, visa Vokietija mūru stoji prieš Prancūziją, bet ji nebuvo tapusi valstybe, taigi tarp šių dviejų sąvokų, nacijų formavimosi ir jų valstybėjimo, būtino ryšio nėra. Tačiau nacijų izoliavimasis viena nuo kitos šiandien jau nebėra įmanomas; jos visos priklauso vienam dideliame Europos ansambliui.

*Taigi, jei norima (idant būtų įmanoma, jei reikėtų) nuveikti savo laikų kūrėjų nors reikšmingo, tai derėtų suprasti savo laiką, aiškiai įsisąmoninti jo uždavinius ir apčiuopti tam tikrą kryptį, idant pasiektum sau išsikeltus konkrečius tikslus?*¹⁶

¹⁶ Karalius netruko pagauti Ranke, pakilusį ant filosofinio idealizmo bangos, ir tuojau uždavė aiškiai hėgeliškos dvasios klausimą apie epochos dvasią ir

Pirmiausia dera suprasti pasaulį ir tada – norėti gero. Paprastam žmogui tai galioja tiek pat, kiek ir kunigaikščiui; tik uždavinių mastas skiriasi. Gyvenant savo laikų reikia daryti tai, kas atrodo būtina ir ką diktuoja sąžinė. Negalima niekinti savo priešininkų kaip menkesnių ir nevalia susidaryti dalykų vaizdo, kuris neatitiktų to, kokie jie yra. Jeigu tokio žmogaus žinios ir sąžinė spiria jį pasileisti kartu su gyvenamojo meto srovėmis, tai jis ir turi taip daryti; bet jeigu jis taip nemano, tai ir neturėtų joms pasiduoti.

O koks yra Vokietijos monarcho uždavinys šiuo metu?

Bus labai sunku visiškai nepasiduoti dabartinių laikų viešpataujančioms tendencijoms. Tiesa juk esti per vidurį. Valdovas privalo visomis išgalėmis sergėti paveldimumo, valdžios iš viršaus principą, bet, nepaisant to, jis turi daryti viską, kas atitinka gyvenamojo meto kryptį, kaip tai darytų ir iš nacijos suvereniteto kylanti valdžia. Aš nemanau, kad jis turėtų panaikinti [parlamento] rūmus, bet juos modifikuoti – turėtų. Monarcho užduotis taip pat yra plėtoti nacionalumą, tai atitinka ir laiko mintį. Žinoma, mėginant konkrečiai įgyvendinti šį uždavinį, kyla didžiulių sunkumų; kiekvieną klausimą reikia spręsti pagal jo vidinę vertę.

Pagal tai, kaip vėl iškyla Bažnyčios principas, kuris mėgina stiprėti judėda-

didžiųjų asmenybių veikimą (tegu ir netiksliai, objektyvistiškai suprastą, nes didžiosios asmenybės, pasak Hegelio, ne stengiasi perprasti epochos dvasią ir pagal ją veikti, o kryptingai siekia egoistinių tikslų, kol jie prasimuša ir ima formuoti epochos dvasią, plg. *op. cit.*, p. 55–59). Ranke čia pat duoda realistinį ir konservatyvų atkirtį, nepaliekantį jokių abejonių dėl jo mokymo įsišaknijimo pasaulyje kaip tikrovėje.

mas demokratine mūsų laiko kryptimi, ar negali būti taip, kad ji, pasinaudama tos pačios demokratijos baime, mums vienašališkai primes savąją kryptį?

Demokratijoje glūdi vidinis atsparumas Bažnyčiai; juk jos interesai sutampa ir su bet kokio kito pasaulietinio autoriteto; ji niekuomet nesileis pajungiamai teokratijai.

Ar galima tarti, kad šiandien esama daugiau dorybingesnių žmonių nei anksčiau?¹⁷

Taip vargiai galima sakyti. Dorovingumas nepasiduoda pažangai, nes yra pernelyg priklausomas nuo asmenybės. Tačiau galima sakyti, kad humaniškumas didina pažangą, antai liaudis mažiau linkusi prisigerti nei anksčiau, mažiau kasdienio smurto. Tačiau nėra taip, kad kiekviename

vėlesniame amžiuje pagausėja dorybingesnių žmonių, aš taip pat netikiu, kad mūsų laikais esama daugiau inteligentiškų žmonių nei anksčiau.

O ką tuomet manyti apie istorijos nemesis, jei nebe vien valdančios asmenybės, bet ištisos tautos daro nacionalinius nusikaltimus ir veikia ant neteisėto pamato?

Visa tauta dėl to ir turės kentėti. Pavyzdžiui, Prancūzija nepaprastai daug iškentėjo dėl revoliucijos nusikaltimų. Prancūzai šiandien yra stipriau suvaržyti (*aerger gefesselt*) nei kada anksčiau.

Liudviko Napoleono valdžia remiasi nacijos suverenitetu. Bet argi tuomet ne pati tauta gali ir rasti pagrindą jam nušalinti?

Taip, čia esama pavojaus, kuris, galiojant stabilesniam legitimumo principui, būna menkesnis.

¹⁷ Karalius kaip prisuktas vis grįžta prie dorovinės pažangos idėjos, kuria, matyt, yra subjektyviai įtikėjęs, bet dėl jos adekvatumo tikrovei nėra tikras.